

Testamenty duchovních

Testamenty a pozůstalostní spisy nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze z let 1694–1734 – jejich struktura a vyřizování

Testament and probate files of the lower clergy of the archdiocese of Prague from 1694 to 1734 – their structure and processing

Marie Ryantová (<https://orcid.org/0000-0002-1779-2564>)

ABSTRAKT

Jedním z dokladů rozšiřování písemné praxe v novověku se stalo také vyřizování pozůstalostí a odkazů zemřelých duchovních, které se týkalo jejich soukromého majetku. Arcibiskupská konzistoř, ve snaze zamezit možnosti vzniku četných sporů a zajistit si příslušné prostředky, začala poměrně brzy vydávat různá nařízení, s jejichž pomocí chtěla podpořit iniciativu duchovních v této záležitosti a proces vyřizování pozůstalosti nějakým způsobem usměrnit. Příspěvek se zaměřuje na dopady těchto nařízení, co se týče vytváření nejdůležitějších dokumentů a doby jejich vzniku, a to pro příslušníky nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze v průběhu let 1694–1734. Sledována je přitom doba jejich vzniku, ale i jejich podoba a její proměny a samotné vyřizování pozůstalostí.

ABSTRACT

The processing of estates and legacies of deceased clergy concerning their private property also became one proof of the resources of written practice enlargement in modern times. In an effort to avoid the possibility of numerous disputes and to secure the said funds, the Archiepiscopal Consistory soon began issuing various regulations with which it wanted to support the clergy's initiative in this matter and to direct the process of estate management in some way. The contribution focuses on the effects of these regulations in terms of the creation of the most important documents and the time of their commencement, for members of the lower clergy of the Archdiocese of Prague between 1694–1734. The time of their creation is observed, but also their form and their transformation, and the actual processing of estates.

KLÍČOVÁ SLOVA

pozůstalostní spisy; testamenty; inventáře pozůstalosti; nižší duchovenstvo; pražská arcidiecéze

KEYWORDS

probate files; testaments; estate inventory; lower clergy; Archdiocese of Prague

████████ Rozšiřování písemné agendy v novověku se nevyhnulo ani církevní oblasti a zahrnuje nejrůznější aspekty. Jedním z nich se v arcidiecézi pražské stalo postupně již od šedesátých let 16. století také vyřizování majetkových pozůstalostí a odkazů zemřelých duchovních, které je zmiňováno již v artikulech arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice z roku 1564¹ a postupně se dále zdokonalovalo. Výsledkem této agendy je rozsáhlý soubor „*Testamenta*“, který se dnes nachází ve fondu Archivu pražského arcibiskupství v Národním archivu v Praze a jehož souvislejší řada začíná zhruba ve třicátých letech 17. století, vrcholí v 18. století a zahrnuje ještě začátek 19. století.² Výsledné písemnosti pak představují mnohostranný pramen pro poznání různých aspektů života nižšího duchovenstva, ale i fungování církevní správy. Zatímco testamenty a pozůstalostní inventáře šlechticů a zejména měšťanů se těšily pozornosti dlouhodobě, a to jak v mezinárodním, tak domácím kontextu,³ pozůstalostní písemnosti duchovních zůstávaly a zůstávají spíše na okraji zájmu. V českém prostředí se na ně zaměřil výzkum prováděný v rámci studentských prací, jehož výsledkem byly různé stu-

- 1 Podlaha, Antonín: Reformační artikule arcibiskupa Brusa z Mohelnice, dané kněžstvu diecese Pražské r. 1564. *Časopis katolického duchovenstva* 47 (72), 1906, s. 64–67, 136–138, 206–209, 289–292, zde s. 291: „*Jmění duchovních, kteří bez závěti zemřeli, spadá na ordinaria, jež je dle svého uznání obrátí ke zbožným účelům; nebylo-li by však toho možno dosáhnouti, nechť stane se dle zvyku tohoto staroslawného království, totiž: nechť jeden díl připadne kostelu, u něhož zesnulý byl ustanoven, druhý ordinariovi, třetí patronovi nebo kollátorovi.*“
- 2 Národní archiv (dále NA), Archiv pražského arcibiskupství (dále APA) I., sign. E 1/1-4, Testamenta, kart. č. 2892–3213 (pro léta 1565 až 1820).
- 3 Pro rakouské prostředí zejména souhrnně Pammer, Michael: Testamente und Verlassenschaftsabhandlungen (18. Jahrhundert). In: Pauser, Josef – Scheutz, Martin – Winkelbauer, Thomas (edd.): *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch.* Wien–München 2004, s. 495–510 (bohatý přehled zahraniční, zejména americké, kanadské a anglické, ale i další literatury na s. 508–510). Shrnutí pro české prostředí Bůžek, Václav: Adelige und bürgerliche Nachlaßinventare des 16. und 17. Jahrhunderts in den böhmischen Ländern. In: Tamtéz, s. 468–476.

die,⁴ na Moravě se na výzkum pozůstalostních písemností nižšího duchovenstva dlouhodobě zaměřuje Pavel Pumpr.⁵

- 4 Kokošková, Zdeňka: K problematice nižšího světského kléru v období upevňování výsledků násilné rekatolizace. Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze 2, 1989, s. 170–209; Svobodová, Milada: Inventář farní knihovny u sv. Petra Na Poříčí z r. 1713. In: Tamtéž, s. 210–262; Táž: Knihovny pražských kněží z let 1671 až 1713. In: Documenta Pragensia IX/2, 1991, s. 489–517; Končelová, Zdeňka – Ryantová, Marie: Sociálně majetkové poměry duchovních správců pražských magistrátních far v letech 1671 až 1747. In: Tamtéž, s. 519–534; Kokošková, Zdeňka – Ryantová, Marie: Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru v druhé polovině 17. a v prvních desetiletích 18. století. In: Pražské arcibiskupství 1344–1994, Praha 1994, s. 150–163 (resumé s. 369–370); Tytéž: K problematice kladského farního kléru v období vrcholící rekatolizace. In: Kladský sborník 1, Hradec Králové 1996, s. 97–119; Ryantová, Marie: Knihy v pozůstalostech pražských duchovních v první třetině 18. století. In: Časopis Národního muzea – řada hist. 156, 1987, č. 1–2, s. 52–68; Táž: Příspěvek k poznání struktury jihočeského světského kléru v období vrcholící rekatolizace. Jihočeský sborník historický 57, 1988, č. 2, s. 61–74; Táž: Majetkové poměry jihočeského světského kléru v období vrcholící rekatolizace. Jihočeský sborník historický 62, 1993, s. 108–121; Táž: Nižší duchovenstvo ve městech pražské arcidiecéze na počátku 18. století. In: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. – 18. století). Prostějov 1997, s. 291–300; Táž: Die Bücher in Nachlassinventaren der niederen Geistlichkeit der Prager Erzdiözese im 18. Jahrhundert. In: Bürgerliche Kultur im Vergleich. Deutschland, die böhmischen Länder und das Karpatenbecken im 16. und 18. Jahrhundert. Szeged 1998, s. 91–103; Táž: Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalostí světských duchovních a písemností s ním spojených v 17. a první třetině 18. století. In: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové. K vydání připravili Ivan Hlaváček a Jan Hrdina za spolupráce Jana Kahudy a Evy Doležalové. Praha 1998, s. 421–430; Táž: Die Jesuiten in der Kirchenverwaltung der Erzdiözese Prag am Ende des 17. und am Anfang des 18. Jahrhunderts und ihre Bibliotheken. In: Monok, István – Ötvös, Péter (edd.): Lesestoffe und das kulturelle Niveau des niederen Klerus. Jesuiten und die Nationalen Kulturverhältnisse. Böhmen, Mähren und das Karpatenbecken im XVII. und XVIII. Jahrhundert. Szeged 2001, s. 55–66; Táž: Knihovny světských duchovních arcidiecéze pražské na konci 17. a na počátku 18. století. In: K výzkumu zámeckých, měštanských a církevních knihoven, Opera romanica I, České Budějovice 2000, s. 239–254; Táž: Nařízení až za hrob. Testamentární praxe a vyřizování pozůstalostí světských duchovních pražské arcidiecéze v době baroka. In: Holý, Martin – Mikulec, Jiří (edd.): Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku (Folia Historica Bohemica, Supplementum I). Praha 2007, s. 149–162; Táž: Jazyková otázka v církevní správě pražské arcidiecéze kolem roku 1700. Folia Historica Bohemica 27, 2012, č. 1, s. 135–154; Táž: The standard of living and culture of the clergy in the Prague diocese, c. 1700–1730. In: Broad, John – Schuurman, Anton (edd.): Wealth and Poverty in European Rural Societies from the Sixteenth to the Nineteenth Century. Turnhout 2014 (Rural History in Europe 10), s. 117–138; Táž: Pečeti nižšího duchovenstva v první třetině 18. století. In: Genealogické a heraldické informace 2014, Brno 2015, s. 24–41.
- 5 Pumpr, Pavel: Původ, profesní struktura a kariéry patronátního kléru severomoravských a slezských lichtenštejnských panství v druhé polovině 18. století. Časopis Matice moravské 135, 2016, č. 2, s. 283–314; Týž: Farář jako člen venkovské elity? K otázce postavení katolického kléru ve venkovské společnosti českých zemí v 17. a 18. století. In: Soumrak tradiční společnosti. Český venkov a maloměsto na přelomu epoch. Historie–Otázky–Problémy 9, 2017/1, s. 223–233; Týž: Úloha patrona v procesu profesionalizace nižšího kléru v raném

Důvodem vzniku této písemné agendy byl zájem církve o řádné provedení pozůstalostního řízení svých příslušníků, působících v církevní správě, který se projevil i v ustanoveních pražské církevní synody z roku 1605.⁶ Podle nich platilo, že pokud některý ze světských duchovních zemřel, aniž předtím vyslovil nějakým způsobem přání, jak by mělo být po smrti naloženo s jeho majetkem, byla pozůstalost dělena na tři díly, které připadly kostelu, patronovi kostela (stejně jako to platilo dříve) a nově také příbuzným zemřelého. Souviselo to s tím, že majetek duchovních tvořilo jednak tzv. „*peculium*“, tj. církevní majetek, a jednak „*patrimonium*“, což bylo vlastní jmění, jehož každý beneficiát nabyl soukromě, přinesl si je ze své původní rodiny, apod. (současné ale na něj měla vliv výnosnost či vybavení svěřeného benefícia) – a na něž se právě vztahovalo pozůstalostní řízení.⁷ Nebylo však výjimkou, že i navzdory danému ustanovení docházelo mezi dědici kněze, který zemřel bez závěti, k různým sporům, a přestože církev i v tomto případě získávala část pozůstalosti, bylo výhodnější, pokud duchovní vyřešili svou majetkovou situaci sami ještě před smrtí a řádně vyjevili svou poslední vůli. Tím, že kněží pamatovali ve svých odkazech na některou z církevních institucí (farní kostel, arcibiskupský seminář, konzistoř, různé kláštery, kongregace, dům pro vysloužilé kněze, apod.), měla navíc církev zajištěn určitý sice ne příliš velký, ale zato stálý přísun finančních prostředků, který ovšem závisel i na řádném průběhu exekuce pozůstalosti a rozdělení dědictví; podle zmíněných Brusových artikulů byla dokonce závěť kněží neplatná, jestliže „neodkáží nic kostelu, u něhož byli ustanoveni“.⁸ Pravidelné peněžní částky, tzv. „*sportulae*“ neboli konzistorní taxy, tedy dávky za publikování a potvrzování testamentů, odstupňované podle velikosti pozůstalosti, pak připadly arcibiskupské konzistoři a tvořily součást platu konzistorních asesorů.⁹ Současné v případě sepsání závěti nezůstávali obvykle opomíjeni ani rodinní příslušníci zemřelého kněze, což eliminovalo (nebo alespoň minimalizovalo) nebezpečí vzniku zmíněných sporů.

novověku. Příklad severomoravských a slezských panství knížat z Lichtenštejna ve druhé polovině 18. století. *Folia Historica Bohemica* 33, 2018, č. 2, s. 461–498; Týž: Proces vyřizování kněžských pozůstalostí v olomoucké (arci)diecézi v druhé polovině 18. století. *Časopis Matice moravské* 138, 2019, č. 2, s. 279–314; Týž: Nižší klérus na Moravě v 18. století mezi stavem a profesí. Kariéry a sociálně-majetkové poměry kněží olomoucké diecéze v letech 1741–1783. Brno 2020.

- 6 Vacek, František: Diecéšní synoda pražská z r. 1605. Život církevní v Čechách s počátkem 17. století. Sborník historického kroužku, sešit 5, 1896, s. 25–45, zde s. 33.
- 7 Rittner, Eduard: Církevní právo katolické. II. Praha 1887, s. 210.
- 8 Podlaha, A.: Reformační artikule arcibiskupa Brusa z Mohelnice, s. 291.
- 9 Podlaha, Antonín: Dějiny arcidiecése pražské od konce století XVII. do počátku století XIX. I/1. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694–1710). Praha 1917, s. 175. Srov. NA, APA I., sign. B 66/7, Protokol o vyplacených hotovostech z pozůstalostí farářů (1703–1722), a Ryantová, Marie: Pozůstalostní spisy duchovních z let 1714 až 1730 a jejich počítačové zpracování. Příspěvek k poznání struktury nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze v období vrcholící protireformace. Diplomová práce, FF UK Praha 1986, s. 133–134, 273–274.

Arcibiskupská konzistoř, ve snaze zamezit možnosti vzniku četných sporů a zajistit si zmíněné prostředky, proto začala poměrně brzy vydávat různá nařízení, s jejichž pomocí chtěla podpořit iniciativu duchovních v této záležitosti a proces vyřizování pozůstalosti nějakým způsobem usměrnit. Mnohem větší pozornost byla těmto záležitostem věnována po Bílé hoře, resp. po skončení třicetileté války, kdy se příslušná nařízení objevovala zejména v ustanoveních tzv. jarních, příp. podzimních patentů („*patentes vernaless, autumnnaless*“), jejichž pravidelné vydávání jakožto zvláštní formy synodních ustanovení, nahrazující schůzky duchovenstva, zavedl v Čechách arcibiskup Harrach; patenty byly vydávány konzistoří a obsahovaly nejrůznější nařízení, od roku 1703 byly i tištěny.¹⁰ Jejich uplatnění souviselo nejen s postupem rekatolizace, ale především s upevněním a rozvojem církevní správy na nejnižším stupni, protože jednotliví faráři měli být o všech nařízeních zpravováni svými nadřízenými – vikáři.¹¹ Patenty jsou současně i dokladem stále výraznějšího zasahování centrálního orgánu katolické církve (konzistoře) do širokého okruhu záležitostí a také prohlubující se institucionalizace církevního života. Ustanovení jarních (příp. podzimních) patentů se týkala nejrůznějších záležitostí spojených s působením duchovních a výkonem církevní správy. V souvislosti s vyřizováním pozůstalostí se postupně objevila řada instrukcí, které se zabývají jednak vlastním projednáváním dědictví, jednak však mnohé z nich věnují pozornost přímo jednotlivým dokumentům, spojeným s úmrtím duchovního a potřebným pro zdárný průběh exekuce pozůstalosti, a upřesňují způsob i postup jejich vyhotovování. Nejstarší instrukce týkající se vyhotovení testamentu se objevila již za episkopátu Matouše Ferdinanda Sobka z Bílenberka v roce 1674, další za jeho nástupce Jana Bedřicha z Valdštejna v letech 1682 a 1688¹² i za arcibiskupa Jana Josefa Breunera v roce 1694 a později.¹³ Pozornost záležitostem souvisejícím s úmrtím duchovních je věnována rovněž v tzv. zásadách pro klérus („*Instructio brevis pro vicariis foraneis ac parochis archidiecesis Pragensis*“) z roku 1697, které byly určeny vikářům a farářům a byly pozměněným zněním instrukce, vydané již v roce 1666 pro olomouckou diecézi.¹⁴

Četnými instrukcemi týkajícími se dokumentům spojeným s úmrtím příslušníků nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze (tj. vikářů, farářů, kaplanů a admi-

10 NA, APA I., sign. B 20/6, Index Alphabeticus Patentium Archidiecesis Pragensis ab Anno 1662 usque 1726; sign. B 20/9, Index vernalium ab Anno 1712 usque 1812 inclusive; sign. B 20/5, Elenchus Alphabeticus Vernalium Patentium... (1663–1816); sign. B 20/1c, Kniha patentů (1711–1763).

11 Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 146: „*Patenty z konzistoře zaslané k oblášení po farářích a kostelích nechtě vikáři jednotlivým farářům pošlou a prohlásiti dají, jakož i pak nad tím bdí, aby nařízení v nich obsažená byla prováděna.*“ (Zásady pro klérus z roku 1697, 17. článek určený pro vikáře).

12 NA, APA I., sign. B 20/6, Index Alphabeticus.

13 Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 465.

14 Tamtéž, s. 142–169 (a zejména s. 142, 14. a 15. článek instrukce pro vikáře).

nistrátorů) jsem se zabývala již v dřívějších pracích,¹⁵ proto se v této studii zaměřím na dopady těchto nařízení, co se týče vytváření nejdůležitějších dokumentů a doby jejich vzniku, ale i na jejich podobu a na její proměny a samotné vyřizování pozůstalostí, a to v průběhu let 1694 až 1734, pro které byl jejich výzkum proveden. Tento výzkum probíhal v rámci semináře Rostislava Nového na Katedře pomocných věd historických a archivního studia Filosofické fakulty University Karlovy v Praze, z něhož vzešlo hned několik diplomových prací: jedná se o práce zabývající se obdobím let 1694 až 1709 (tj. obdobím episkopátu J. J. Breunera),¹⁶ léty 1710 až 1713 (mezidobí do skutečného nástupu F. F. Khünburga),¹⁷ 1714 až 1730 (episkopát F. F. Khünburga)¹⁸ a dobou od začátku roku 1731 až po únor 1734 (zahrnující konec episkopátu F. F. Khünburga a episkopát D. J. Mayera do nástupu Jana Mořice Gustava z Manderscheid-Blankenheimu).¹⁹ Odlišný byl pochopitelně počet zkoumaných spisů – pro léta 1694–1709 se jednalo o 422 pozůstalostních spisů, z období let 1710 až 1713 bylo prostudováno 131 spisů, pro léta 1714–1730 se dochovaly spisy 480 duchovních a z posledního období 121 spisů.²⁰ Sledovány byly jak záležitosti diplomatické, tj. formální podoba a vyřizování písemností, tak sociálně-majetkové poměry duchovenstva, přičemž bylo postupováno (s ohledem na předpokládané budoucí souhrnné zpracování) podle jednotného schématu, který ovšem byl případně uzpůsobován postupným proměnám pramene. Pro obě delší periody poté bylo možno alespoň částečně

-
- 15 Ryantová, M.: Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti světských duchovních; Táž: Nařízení až za hrob.
 - 16 Končelová, Zdeňka: Aktový materiál a jeho využití v historické statistice, historické geografii a při počítačovém zpracování (Církevní správa v období vrcholící protireformace, život duchovenstva za arcibiskupa J. J. Breunera). Diplomová práce, FF UK Praha 1985 (základem se staly materiály NA, APA I., Testamenta, kart. č. 2912–2930). Dále i Kokošková, Z.: K problematice nižšího světského kléru v období upevňování výsledků násilné rekatolizace; Končelová, Z. – Ryantová, M.: Sociálně majetkové poměry duchovních správců pražských magistrátních far v letech 1671 až 1747; Kokošková, Z. – Ryantová, M.: Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru v druhé polovině 17. a v prvních desetiletích 18. století; Tytéz: K problematice kládského farního kléru v období vrcholící rekatolizace.
 - 17 Lutovská, Pavla: Rozbor pozůstalostních akt duchovenstva z let 1710–1713, uložených v Archivu pražského arcibiskupství. Diplomová práce, FF UK Praha 1988 (na základě NA, APA I., Testamenta, kart. č. 2931–2935).
 - 18 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních (na základě NA, APA I., Testamenta, kart. č. 2936–2963), viz pozn. 4.
 - 19 Svobodová, Milada: Sociální, národnostní a majetková struktura nižšího duchovenstva pražské arcidiecéze a jeho kulturní úroveň ve světle pozůstalostních spisů z období od roku 1731 do února 1734 (Příspěvek k diplomatice novověku). Diplomová práce, FF UK Praha 1986 (na základě NA, APA I., Testamenta, kart. č. 2964–2969). Dále i Svobodová, M.: Inventář farní knihovny u sv. Petra Na Poříčí z r. 1713; Táž: Knihovny pražských kněží z let 1671 až 1713.
 - 20 Viz pozn. 16–19. Pokud není uvedeno jinak, vycházejí čísla uváděná v dalším textu právě z těchto prací, a to v chronologickém pořadí, jestliže nebylo možné některý z údajů zjistit, je uveden otazník.

využit počítačového zpracování získaných informací, zbývající kratší období byla zpracována klasicky. I vzhledem k zmíněným proměnám nebyly vždy sledovány stejné (či všechny) aspekty (obě práce věnované kratším obdobím se detailněji zaměřily na další otázky, zejména analýzu knihoven) a nemohou tudíž být srovnávány ve všech ohledech.²¹

V průběhu sledované doby množství aktového materiálu, který vznikl v souvislosti s úmrtím jednoho duchovního, postupně vzrůstalo. Základní obsah každého pozůstalostního spisu ale zůstával nezměněn – nadále jej tvořil testament, zpráva o úmrtí a inventář pozůstalosti (někdy i ve více exemplářích), kromě toho se zachovaly ještě různé písemnosti další, zejména zpráva o exekuci, kvittance, spory apod., po roce 1714 nově přibyla žádost o konfirmaci testamentu. Vnější i vnitřní podoba základních dokumentů se neměnila, pouze inventář byl vyhotovován – na základě příslušných nařízení – pečlivěji, zpravidla býval i pečetěn a podepsán.

Nejdůležitějším dokumentem byl pochopitelně **testament**, který byl ve většině případů i nejstarší písemností v pozůstalostním spise, jež vznikla ještě před smrtí duchovního. (Výjimka mohla nastat, pokud závěti předcházela soupis majetku či dluhů, vyhotovený pro vlastní potřebu příslušného kněze, různé obligace, plné moci apod., někdy se dochoval i koncept testamentu.) Testamenty byly psány černým inkoustem na archu papíru běžné kancelářské velikosti, a to podle rozsahu textu (příp. velikosti písma a celkové úpravy) minimálně na dvojlistu, příp. na několika sešitých dvojlistech, kde bývá první strana na okraji ušitřena; nejčastější jsou testamenty dva až třístránkové, rozsáhlejší závěti jsou spíše výjimkou, nejdelší bývají asi desetistránkové. Písmo bylo dáno použitým jazykem – závěti jsou tak psány humanistickou kurzívou či polokurzívou, českou novogotickou kurzívou a německou novogotickou kurzívou. Stupeň zbežnosti písma je velmi rozdílný, některé testamenty (především české a německé) jsou poněkud méně čitelné a úhledné, ale jiné byly psány velmi kaligraficky, což odpovídalo i důležitosti tohoto dokumentu. S ohledem na to lze předpokládat, že všichni duchovní neseписovali svou závěť vlastnoručně (v důsledku svého zdravotního stavu, protože někdy pro ně bylo obtížné se byt jen podepsat), ale tímto úkolem byl pověřen, jak lze zjistit paleografickým rozbořením, obvykle jeden ze svědků (jednalo se o tzv. allografní testament).²² Rozhodně to však nebylo pravidlem,

- 21 Kromě toho ještě později vznikla další práce, která ale nenavazovala na dřívější výzkum, věnovala se pozdějšímu období a sledovala i jiné aspekty – Jílková, Stanislava: Postavení nižšího katolického duchovenstva pražské arcidiecéze a činnost arcibiskupské konzistoře pražské v letech 1780–1784 na základě rozboru pozůstalostních spisů a úředních a pomocných knih, uložených v Archivu pražského arcibiskupství. Diplomová práce, FF UK Praha 1993 (na základě NA, APA I., Testamenta, kart. č. 3172–3179 a 3202–3204). Tato práce již nebyla do této studie zahrnuta.
- 22 Podobně tomu bylo u měšťanských testamentů, kde podle J. Peška převažovaly kšafy psané povolaným písařem či jedním ze svědků – Pešek, Jiří: Pražské knihy kšaftů a inventářů. Pražský sborník historický 15, 1982, s. 63–92, zde s. 69–70.

záleželo na osobní dispozici každého kněze – v případě, že se cítil zdrav, sepsal si (tzv. holografní) testament sám. Výsledný testament byl potvrzen přitištěním pečeti testátora a svědků – šlo o malé osobní sekrety, obvykle z červeného španělského vosku, výjimečně i vosku černého, zcela sporadicky byly použity pečeti pod papírovým krytem. Pečeti byly obvykle kulaté či oválné, případně osmihranné, jejich největší rozměr zpravidla nepřesahoval 2 cm. V pečetním poli se často nacházely osobní erby duchovních, iniciály jména, různé náboženské symboly (kříž, kalich, beránek, vyobrazení světců, iniciála jména Maria, zkratka „*IHS*“ apod.), vyskytovaly se však i motivy rostlinné či zvířecí (květiny, ptáci, aj.), někdy jakožto mluvící znamení (kněz Roháček měl v pečetním poli brouka roháče) a zejména různé ozdobné ornamenty, vše doplněno např. palmovými ratolestmi, korunou, kartuší apod.²³

Vnitřní struktura testamentu již byla v té době ustálená, jednalo se o specifický typ listiny. Testament začínal invokací (jíž často předcházelo pouhé znamení kříže), přičemž většinou byla vyzývána Nejsvětější Trojice, někdy jen ve zkrácené formě, ve dvacátých letech 18. století přibývalo i vyzvání Panny Marie a všech svatých, dokonce se objevovalo i jméno Jana Nepomuckého (ještě před svatořečením). Poté zpravidla následovala formule připomínající listinnou intitolaci, která většinou začínala slovem „*Ego*“ a obsahovala jméno duchovního, jeho funkci v duchovní správě a působišť, a za ní bylo obvykle připojeno několik vět ve smyslu arengy či narace, v nichž testátor vysvětloval důvod sepsání závěti (většinou s poukazem na blížící se smrt, která „*sit certa, hora vero ejusdem incertibus nihi*“, příp. byl připomínán vysoký věk, poměrně četné byly různé citáty z Bible), přičemž nechybělo (v zájmu pozdějšího nezpochybnění poslední vůle) zdůraznění skutečnosti, že závěť byla sepsána při plném vědomí a se zdravou myslí („*sensibus integris et mente sana*“).

Nato již přicházely vlastní dispozice, tj. jednotlivé, často očíslované odkazy (*legata*), mezi něž lze zařadit i dvě samostatná specifická ustanovení: v prvním z nich testátor svěřoval „*animam Creatori ac Redemptori*“, přičemž připomínal své hříchy, v druhém odkazoval „*corpus terrae, de qua sumptus est*“. Za místo svého posledního odpočinku si kněz zpravidla volil svůj kostel (někdy dokonce přesně určoval, kam chce být pohřben – např. pod určitý oltář), někdy také uváděl, jak dlouho v něm působil, a případně zdůraznil přání být pohřben „*secundum ritum Romanae Ecclesiae Sanctae*“.

Na prvním místě mezi dědici byl obvykle jmenován tzv. univerzální dědic – nejčastěji jím byl někdo z příbuzných, většinou nejbližších, např. rodiče, pokud byli ještě naživu (což se dělo u duchovních zemřelých v mladším věku), ale především sourozenci a jejich děti; výjimečně mohl být jako univerzální dědic určen farní kostel. Další dědici byli uváděni v různém, většinou ne zcela pravidelném

23 Detailně Ryantová, M.: Pečeti nižšího duchovenstva.

pořadí, odpovídajícím významu jednotlivých odkazů – postupně tak následovali další příbuzní, přátelé (např. i sousední faráři) a různé církevní instituce: obvykle řády a kongregace, sídlící poblíž působiště duchovního, arcibiskupský seminář či jezuitský konvikt (podle toho, jaký ústav zemřelý duchovní absolvoval), konzistoř apod. Odkaz býval učiněn i ve prospěch farního či filiálního kostela (někdy i ve formě nadace), pamatováno bylo i na patrona kostela. Často byla zmiňována hospodyně a další služebnictvo, i když příslušné obnosy nebyly obvykle příliš vysoké. Na posledním místě testátor pamatoval nějakým příspěvkem na chudinu, někdy byla zvláštní pozornost věnována knihám. Testamenty s velkým počtem odkazů ale nebyly příliš časté, nejobvyklejší byly odkazy příbuzným a kostelu, někdy byl jmenován pouze univerzální dědic.

V závěru testamentu jeho autor ustanovil exekutora či exekutory, tj. vykonavatele své poslední vůle. Nejčastěji jimi byly církevní osoby, většinou vikář nebo okolní faráři, příp. i místní kaplan, vyloučení však nebyli ani laici, což příslušná nařízení nezakazovala, resp. nespecifikovala.²⁴ Libovolný byl i počet exekutorů, mohlo jimi být několik osob. Volba exekutora souvisela např. s tím, že to byl člověk obeznámený jak s aktivními, tak s pasivními dluhy zemřelého.

Testátor rovněž ve své závěti požádal konzistoř, aby ji uznala za právoplatnou, zaštitila ji svou autoritou a dovolila provést exekuci. V následující koroboraci (i když ta mohla předcházet zmíněné žádosti konzistoři) pak testátor vyjmenoval svědky a uvedl, že na potvrzení testamentu připojili všichni své podpisy a pečeti. Poté ještě mohla následovat další invokace. Poslední formulí pak byla obvykle datace (uvozená slovem „Datum“, příp. „Actum“ či „Factum“), doplněná místem vzniku dokumentu. Její podoba byla již většinou moderní, jen ojediněle využívala církevních svátků nebo byla celá slovní, příp. i s uvedením let panování císaře (Karla VI.) a pontifikátu příslušného papeže.

Pod dokončený testament (pokud byl písemný) se testátor podepsal, přičemž někdy zdůraznil, že tak činí „*manu propria*“, a přitiskl svůj sekret. Pod něj či případně vedle něho připojili své pečeti a podpisy i svědci. Jejich počet byl různý a zřejmě nebyl normativně stanoven,²⁵ obvykle však byli dva či tři, ale v některých případech testátor sepsal svou poslední vůli sám, beze svědků. Jako svědci vystupovaly opět většinou církevní osoby, převážně okolní faráři, vikáři či kapla-

24 Podlaha, Antonín: Arcidiecese pražská v době arcibiskupa Jana Mořice Gustava hraběte z Manderscheidu (1734–1763). Časopis katolického duchovenstva 49 (74), 1908, s. 65–71, 141–147, 216–221, 656–662, zde s. 67 – reakce konzistoře na případ, kdy si pardubický měšťan zvolil za vykonavatele poslední vůle tamějšího kaplana, s čímž nesouhlasil magistrát: „*v pří-padnosti té nic neslušného nevynacházíme, nýbrž častěji a čerstvé příklady toho známe, že kšaftu osob světských osoby duchovní a vice versa testamentorum ecclesiasticarum personarum osoby světské ustanoveny a ... beze vši překážky k takové exekuci připuštěny bývají*“.

25 Měšťané měli původně Koldínovým právem předepsány dva svědky závěti, ale tento počet nebyl dodržován, někdy bylo svědků více, jindy nebyl žádný – viz Pešek, J.: Pražské knihy kšaftů a inventářů, s. 69.

ni, připuštění však byli i laici – vrchnostenští úředníci, měšťané či představitelé městské samosprávy, lékaři apod., příslušná nařízení pouze požadovala, aby se jednalo o osoby hodnověrné. Nebylo ani vyloučeno, aby svědkem byl (či byli) budoucí vykonavatel (nebo vykonavatelé) poslední vůle. Jak již bylo uvedeno, jeden ze svědků mohl být pověřen i napsáním závěti (na základě diktátu testátora). Podpisy a pečeti svědků mohly být také v některých případech připojovány postupně, s odstupem několika dní po sepsání testamentu.

Na zadní stranu testamentu byl někdy poznamenán název tohoto dokumentu (ať už samotným autorem, nebo poté vikářem před zasláním na konzistoř), kromě toho se tam nacházejí různé poznámky, které lze označit jednak jako kancelářské, jednak jako archivní, resp. registraturní. (Umístění těchto poznámek na zadní straně testamentu bylo sice nejčastější, nicméně nikoli pravidelné, lze je nalézt i jinde, především na předposlední, ale i první straně dokumentu.) Z kancelářských poznámek bylo nejprve připojeno (obvykle doprostřed zadní strany) „*praesentatum*“, tj. datum příchodu dokumentu na konzistoř; pokud chybí, lze ho nalézt na zprávě o úmrtí, v níž je uvedena informace o tom, že je testament přiložen. Shodný s datem prezentace mohl být následující údaj, oznamující, kdy byl testament „*publicatum valvis apertis*“ či „*pro publicato acceptum*“, tedy zveřejněn, často ale byl mezi oběma daty několikadenní rozdíl, činící obvykle jeden až pět dní, někdy však i více. Tato poznámka ale byla vždy psána jiným písmem, tedy jinou osobou.²⁶ Odlišným písmem byla psána rovněž další poznámka, „*confirmatum*“, příp. „*ratificatum ac confirmatum*“, s datem potvrzení (konfirmace) testamentu, pro niž byla předepsána lhůta šesti týdnů od zveřejnění závěti.²⁷ Tato poznámka ovšem nebyla uváděna na každém testamentu, přestože byla poslední vůle běžným způsobem realizována (a závěť byla zapsána do knihy testamentů, kde bylo datum konfirmace uvedeno). Současný výskyt všech tří uvedených datací na testamentu tak nebyl samozřejmostí. (Někdy se naopak objevuje poznámka – „*Copietur*“ či jen „*Cop.*“ – o vyhotovení kopie testamentu a jejím zaslání vikáři či jeho zástupci.²⁸) Další poznámkou pak bylo „*Ingrossatum*“ (resp. zkráceně „*Ingross.*“), potvrzující, že příslušný dokument byl přepsán do knihy testamentů („*Liber testamentorum*“).²⁹ Ani tato poznámka nebyla příliš častá, její výskyt narůstá zejména po roce 1725 (kdy se ale postupně objevovala na zadní straně

26 Testament P. J. F. Spausty († 1. 2. 1725) nese zajímavou poznámku „*acceptum pro publicato die 15. Februarii 1725, sessionis ordinariae*“, což naznačuje, že ke zveřejňování testamentů docházelo pravděpodobně na zasedání konzistoře.

27 Stejná lhůta byla předepsána i v městském právu – viz Pešek, J.: *Pražské knihy kšaftů a inventářů*, s. 70.

28 Např. na závěti vikáře V. A. Kubína († 8. 9. 1715): „*Copietur et Copia simplex accludatur Vic[arij] For[anei] administratori Curato Augesdensi Joanni Frick*“. Na některých testamentech z roku 1716 byl připojen i podpis úředníka, jímž byl tehdejší konzistorijní sekretář Jan Vilém Grüner.

29 NA, APA I., sign. B 22/15, *Liber testamentorum* 1685 (1676) – 1695; sign. B 22/16, *Liber testamentorum* 1694–1707; sign. B 22/17, *Liber testamentorum* 1707–1716; sign. B 23/1, *Liber*

zprávy o úmrtí, někdy dokonce s uvedením přesné citace příslušné knihy a folia), pokud však předtím chyběla, neznamenalo to, že testament do knihy opsán nebyl.³⁰ Naopak na počátku zkoumaného období se na zadní straně testamentu (v jejím pravém horním rohu) častěji objevoval regist různé délky, který doslovně souhlasil se zápisem učiněným do repertáře došlé korespondence při příchodu testamentu a s ním spojených písemností na konzistoř (v repertáři byl dokonce testamentům vyhrazen zvláštní oddíl);³¹ i v tomto případě se ale tento záznam pouze postupně přesouval na zadní stranu zprávy o úmrtí, která převzala funkci jakýchsi „desek“, do nichž byly všechny písemnosti doplňující testament vkládány. Na některých spisech se objevovala také poznámka „*Registrat*“ či „*Registratur*“, napovídající, že písemnost byla předána do registratury, případně výrazný nápis „*Testamenta*“ s uvedením roku, který ovšem zřejmě měl pouze při ukládání spisů za sebou upozornit na začátek či konec celé skupiny dokumentů, vzniklých v souvislosti s úmrtím duchovních v příslušném roce, a umožňovat tak snadnější orientaci v nich.

Průzkumem všech testamentů se ukázalo, že opakované vydávání nařízení o povinnosti sepsat závěť v letech po roce 1700 (zejména v letech 1712, 1714 a 1716)³² mělo zřejmě úspěch – zatímco v době episkopátu Jana Josefa Breunera (1694–1710) zanechalo poslední vůli 80,8 % duchovních, v letech 1710–1713 se testament dochoval pouze v 71,75 % pozůstalostních spisů, v letech 1714 až 1730 však tento počet vzrostl na 87,9 %;³³ zbytek duchovních zemřel „*ab intestato*“ a pozůstalost se tudíž dělila na třetiny. V letech 1731 až 1734 podíl kšaftujících sice opět klesl na 78,5 %, roli ovšem mohlo hrát i to, že duchovním nebyla od zmíněného roku 1716 jejich povinnost konzistorními nařízeními připomínána.³⁴ Naopak nařízení konzistoře, aby byla závěť sepisována včas, výrazně pozitivní dopad nenašlo a většina testamentů stále vznikala v době nepříliš předcházející

testamentorum 1716–1723; sign. B 23/2, *Liber testamentorum 1723–1728*; sign. B 23/3, *Liber testamentorum 1728–1733*.

30 Např. testament J. I. Prochasky († leden 1720) byl opsán do knihy testamentů z let 1716–1723 (*Liber testamentorum ab anno 1716 usque 1723*, lit. E – NA, APA I., sign. B 23/1, fol. 123r–124r), poznámka „*Ingrossatur*“ se na něm ale nenachází.

31 Např. NA, APA I., sign. A 38/9, Repertář k přijaté korespondenci 1714–1715; dále i sign. A 38/3–A 38/8, Repertáře k přijaté korespondenci 1681–1714; sign. A 39/1–A 39/5, Repertáře k přijaté korespondenci 1726–1734.

32 Ryantová, M.: Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti.

33 V některých případech se nedochoval originál testamentu, ale pouze opis (např. opis testamentu hostouňského faráře A. F. Eliadese († leden 1715), nebo je existence testamentu doložena ze zprávy o úmrtí (např. u moráického faráře V. J. Podpiery, † 15. 3. 1715) či ze žádosti o jeho konfirmaci (resp. o konfirmaci ústního testamentu) u českobudějovického kaplana T. Grünera († 29. 7. 1715) v témže roce, kdy je na ní uvedeno „*Originale [tj. testamentu] non invenitur*“), zejména však lze opisy testamentů (pokud byly potvrzeny) nalézt v příslušných knihách vedených na konzistoři („*Liber testamentorum*“, viz pozn. 29).

34 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 139.

smrti – v naprosté většině případů byl testament (resp. jeho poslední platná verze) vyhotoven až v posledním roce života daného duchovního (89,5 % – 60,6 % – 82,75 % – 82,7 %). Většina duchovních přitom ponechávala sepsání závěti až na dobu bezprostředně předcházející smrti, takže testamenty obvykle vznikaly v posledním měsíci či dokonce posledním týdnem před smrtí – v letech 1714 až 1730 vzniklo v posledním čtvrtletí života duchovních 70,68 % a ještě v posledním měsíci 58,9 % dochovaných testamentů. V posledních sedmi dnech života, tedy doslova na poslední chvíli (někdy až v den smrti), vyhotovila svou závěť ještě nejméně třetina či více duchovních (38,2 % – 28,7 % – 38,9 % – 33,3 %) – a to přesto, že jejich autoři byli již poměrně staří či příp. nemocní a mnohdy se dokonce zhoršil jejich zdravotní stav natolik, že jim činilo potíže svůj testament jen podepsat.³⁵ Mezi lety 1714 až 1730 se stal nejčastějším dnem vyhotovení testamentu den bezprostředně předcházející smrti, kdy vzniklo 25 (tj. 8,6 %) závětí, ještě v den úmrtí však vyjádřilo svou poslední vůli 22 duchovních (7,5 %), přičemž sedm z nich již nestačilo či nezvládlo příslušný dokument podepsat a šlo tedy o tzv. testament ústní. Záleželo přitom i na věku a zejména na osobních vlastnostech daného kněze – vzhledem k velkému množství zkoumaných spisů sice nebylo možné detailně sledovat všechny okolnosti a podrobnější výzkum byl proveden jen v rámci několika sond, ten však ukázal, že ani pokročilejší věk či horší zdravotní stav nebyly zárukou včasného splnění povinnosti a sepsání poslední vůle. Například sedmdesátiletý farář v Morašicích V. J. Podpiera († 15. 3. 1715) se dvacet let léčil u litomyšlského „chirurga“ na následky zranění, které utrpěl, když byl kdysi postřelen, a byl mu dokonce dlužen za léky, ale svou závěť sepsal až čtyři dny před svou smrtí.³⁶ Z kvitancí dokládajících výdaje za léky, ale i ze značně roztřesených podpisů na konci testamentu je zřejmé, že sepsání poslední vůle odkládalo navzdory těmto skutečnostem více duchovních,³⁷ nevýmaje vikáře,³⁸ kteří měli jít svým podržčeným příkladem.³⁹ Postupně sice přicházelo zlepšení a doba mezi sepsáním testamentu a úmrtím se

35 Ve 14. článku již zmíněných zásad pro klérus z roku 1697 je přitom vikářům připomínáno, že jsou povinni upomínat faráře o sepsání závěti v případě vážné choroby (Podlaha, A.: *Dějiny arcidiecése*, s. 146: „*Jestliže by některému nemocnému faráři hrozilo nebezpečí života, nechť jej, když byl nábožně přijal svátosti, [vikář] napomene, aby včas porřízení učinil o svém jmění, má-li jaké, řádnou závěť, pro spásu duše své, k zbožným účelům, aby pozůstalost jeho od leckoho nebyla zašantročena.*“)

36 NA, APA I., sign. B 22/17 (Liber testamentorum), fol. 309v–311r (testament se dochoval jen ve formě popisu).

37 Např. z pozůstalosti A. A. Žebra, farář v Žinkovech († 7. 9. 1715), který zemřel jedenáct dní po sepsání poslední vůle, bylo zapláceno za jeho léčení nejméně 13 zlatých, výdaje za léky byly uvedeny také u kaplana v Jesenici A. Seebergra († 13. 2. 1720), který sice sepsal testament měsíc před smrtí, ale připojil pod něj značně roztřesený podpis.

38 Chocenský vikář V. A. Kubín († 8. 9. 1715) sepsal závěť pět dní předtím, než zemřel, za léky bylo poté zapláceno přes 29 zlatých.

39 Podlaha, A.: *Dějiny arcidiecése*, s. 144 (2. článek instrukce pro vikáře z roku 1697): „*Vikáři, jsouce podržčenými svým farářům postaveni za vzor, mají jim býti pastýři a strážci: povinni jsou životem, vědomostí i mravy dávat jim povzbuzující příklad.*“

zvětšovala,⁴⁰ přesto však dostatečně včasné sepsování testamentu zůstávalo nadále problémem⁴¹ a závěti sepsané s odstupem byly v menšině. Souviselo to ovšem i s faktem, že v případě příliš brzkého sepsání poslední vůle hrozilo nebezpečí, že po úmrtí některého z dědiců a neprovedení patřičné opravy či po nevyhotovení nového testamentu nebude původní závěť uznána a potvrzena. Někdy se tak dochovalo více exemplářů testamentů,⁴² nebo byl sepsán aktualizující dodatek, tzv. kodicil („*codicill*“).⁴³ Neplatným se stal i testament, který nerespektoval ustanovení jarních patentů z roku 1708 (zopakovaného v roce 1714) a nejmenoval universálního dědice.⁴⁴ V případě, že duchovní již nestihl testament sepsat, ale ani podepsat, obvykle v důsledku velmi špatného zdravotního stavu již bezprostředně bez smrti, případně i vzhledem k nízkému věku,⁴⁵ mohl jej alespoň nadiktovat (a pečeť mohli připojit jiní); takový testament bez podpisu a pečeti kněze, ale potvrzený svědky, je označován – jak již bylo uvedeno – jako ústní.⁴⁶ Poslední možností bylo tzv. dosvědčení poslední vůle, dokument, který vznikl až po smrti duchovního a jeho autory byli obvykle správci okolních beneficí, ale i jiné osoby, které takto reprodukovaly poslední vůli zemřelého (nezřídka mladšího) duchovního, vyslovenou pouze ústně, a potvrzovaly její právoplatnost;⁴⁷ obvykle k tomu došlo hned po úmrtí, nejčastěji do tří dnů, někdy však i s větším časovým odstupem.⁴⁸ Právě množství těchto dosvědčení v průběhu doby narůstalo (z 2,5 % za arcibiskupa Breunera na

- 40 Např. tachlovický farář J. H. Teplitzky († 9. 6. 1720) sepsal poslední vůli čtyři měsíce před svým odchodem, farář v Jincích M. J. F. Schuister († 9. 2. 1725) dokonce již v roce 1722, lidický farář J. J. Lenk († 16. 2. 1730) vyhotovil svou závěť 8. dubna 1729, tj. deset měsíců před smrtí, a zátoňský farář J. P. Berringer († 28. 4. 1730) sepsal testament 4. listopadu 1729, tj. bezmála půl roku předtím, než zemřel.
- 41 Administrátor v Meclově J. J. Lorentz († 21. 3. 1725) sepsal testament den před svou smrtí – i když důvodem mohlo být, že zřejmě nebyl příliš starý (i vzhledem k tomu, že zastával funkci administrátora).
- 42 Např. pražský kaplan G. Böhm († 3. 3. 1725) sepsal první testament 8. března 1724, tedy s předstihem, druhý pak 5. února 1725. V některých případech se ale dochovaly i tři nebo dokonce čtyři závěti.
- 43 Dochovány jsou např. u hostouňského faráře A. F. Eliadese († leden 1715) nebo faráře v Chrástavě C. Ch. A. Tippolta († leden 1725).
- 44 To byl případ jesenického kaplana A. Seebergra († 13. 2. 1720), který svůj testament v důsledku špatného zdravotního stavu sám nedopsal a nestačil dědice jmenovat, testament tudíž nebyl potvrzen (viz i pozn. 37).
- 45 Např. českobudějovický kaplan T. Grüner († 29. 7. 1715) – viz pozn. 33.
- 46 To byl i případ ztraceného testamentu českobudějovického kaplana T. Grünera († 29. 7. 1715) – viz pozn. 33 a 45, nebo obou testamentů pražského kaplana G. Böhma († 3. 3. 1725) – viz pozn. 42.
- 47 Dosvědčení poslední vůle vzniklo po smrti faráře v Odolené Vodě V. J. Fuky († 20. 8. 1720?), který zemřel ve věku asi třiceti let, nebo administrátora v Michli J. Schebesty († duben 1730), který byl rovněž asi třicetiletý. Dosvědčení poslední vůle V. J. Fuky přitom podepsali farář v nedalekém Chlumíně, místní purkrabí a student teologie.
- 48 Dosvědčení poslední vůle F. L. Permaye († 26. 4. 1719) bylo sepsáno již den po jeho smrti, naopak dosvědčení poslední vůle M. J. A. Zdanského († 1. 3. 1720) až 45 dní poté, co byla

9 % v době Khünburgova episkopátu, resp. 8,6 % na počátku třicátých let),⁴⁹ i když přes všechna nařízení stále část duchovních umírala „*ab intestato*“, tj. aniž zanechala testamentární pořízení (16,7 % – 3,05 % – 3,1 % – 12,9 %). Ti, kteří testament zanechali, ale věnovali větší pozornost tomu, aby jejich dokument obsahoval všechny náležitosti, především datum, které nechybí vždy u zhruba 90 % těchto písemností. Jazyk závěti nebyl stanoven, nejčastěji však byla používána latina, ale kromě ní i němčina a čeština. V době arcibiskupa Ferdinanda z Khünburgu (1714–1730) bylo v pražské arcidiecézi sepsáno latinsky 67,1 % dochovaných testamentů tehdy zemřelých kněží, 26,5 % německy a pouze 6,4 % česky.⁵⁰

Dalším dokumentem byla **zpráva o úmrtí**, kterou byli povinni sepsat nadřízení farářů, tj. vikářů.⁵¹ Zpráva byla psána na dvoulistu papíru obvyklého formátu, většinou velmi úhledně a čitelně, jak se také na zprávu určenou konzistoři slušelo.⁵² Nebyla obvykle nijak rozsáhlá, zpravidla zaplňovala pouze jednu stránku, obsáhlejší zprávy se vyskytují jen sporadicky. Vzhledem k tomu, že oficiálním jazykem příjemce zprávy, tedy konzistoře, byla latina, byly všechny zprávy psány tímto jazykem.⁵³ Vnitřní struktura zprávy o úmrtí byla rovněž ustálená. Na začátku se nacházela tzv. vnitřní adresa, tj. tehdy předepsaný titul konzistoře, resp. jejích úředníků, dále následoval vlastní text zprávy, v němž bylo uvedeno jméno, funkce a působíště zemřelého kněze (někdy doplněné i údajem o věku či době působení) a datum úmrtí, případně i pohřbu. Poměrně často byla zmíněna dokonce i hodina smrti, řidčeji pak její příčina. Dále autor zprávy upozornil, že je příslušné beneficium uprázdňené, a navrhl proto nástupce, resp. administrátora, a současně požádal o jeho prezentaci. Připojena byla informace, že je zasílán testament, byl-li vyhotoven a nalezen, často „*cum inventario*“, příp. i s dalšími písemnostmi, a autor zprávy vyslovil důvěru v potvrzení (konfirmaci – „*confirmatio*“) poslední vůle a zdárný průběh vyřízení (exekuce – „*executio*“) pozůstalosti. V případech, že byl časový interval mezi úmrtím a vznikem zprávy delší, mohly být připojeny také informace o různých dědických záležitostech, sporech a jiných okolnostech týkajících se pozůstalosti, ale většinou podobné informace následovaly až v dalších zprávách. (Někdy naopak byla bezprostředně po úmrtí kněze vyhotovena a zaslána jen velmi stručná informace, která byla následně doplněna zprávou podrobnější). V závěru byla do-

konzistoř zpravena o úmrtí, a u J. E. Martinka († 23. 5. 1719?) to bylo dokonce s asi pětiměsíčním odstupem.

49 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 275 (pozn. 178).

50 Tamtéž, s. 138. V dalších obdobích činil podíl německých testamentů 16,8 %, 12,76 % a 21,9 %, českých bylo 10,1 %, 5,3 % a 6,2 %.

51 Ryantová, M.: Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti; Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 146 (instrukce pro vikáře z roku 1697), znovu připomenuto v jarních patentech z roku 1726.

52 Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 183: „*Konzistoř netrpěla, aby podání k ní učiněná byla psána ledabyly.*“

53 Tamtéž, s. 185.

plněna ještě zvláštní ponížená formule a znovu zopakována adresa, vpravo pod textem byl umístěn podpis autora zprávy, jímž mohl být kromě vikáře jeho zástupce, nalevo bylo zapsáno datum s uvedením místa; pečeti se na zprávách určených konzistoři nevyskytují. Na zadní stranu napsal autor svou adresu a stručný regist, ⁵⁴ a zpráva pak byla s ostatními připojenými písemnostmi zemřelého duchovního složena a ve zvláštní obálce, zapečetěné a opatřené adresou, odeslána na konzistoř. V některých případech se tato obálka dokonce zachovala ve spise – pak je patrné, že po doručení bylo již na obálce poznamenáno datum („*praesentatum*“) a stručný regist, informující o obsahu a původci došlé písemnosti, který byl současně zapsán do repertáře došlé korespondence. Datum doručení („*praesentatum*“) bylo poté vyznačeno i na jednotlivých dokumentech, tedy i na zprávě o úmrtí, na kterou – jak již bylo uvedeno – se postupně přesouvaly další poznámky, umístěné původně na testamentu, především regist z repertáře došlé korespondence a poznámka o zapísání do knihy testamentů („*Ingrossatum*“). Vedle toho byly někdy na zadní stranu zprávy o úmrtí poznamenávány i některé další údaje (např. výše poplatků zaslaných kanceláři a konzistoři).

Vikáři svou povinnost sepsat neprodleně zprávu o úmrtí duchovního většinou plnili, i když se v některých spisech tento dokument nedochoval, ale nejspíše došlo k jeho ztrátě a je doložen nepřímo. ⁵⁵ Vikáři dodržovali i nařízení z roku 1703 a nespojovali v jedné zprávě informace o dalších záležitostech, ⁵⁶ výjimka nastávala, jestliže v krátké době po sobě zemřeli dva duchovní ve stejném vikariátu, zvláště v případě vzdáleného Kladska. ⁵⁷ Zajímavé je, že i když vikáři zprávu sepsali a odeslali na konzistoř (dochovala se u 80 % – 74,04 % – 77,2 % – 93,3 % duchovních), za arcibiskupa Khünburga a později ji zhruba ve třetině případů nedatovali (8 % – 23,7 % – 31 % – 37,1 %), takže nelze vždy zjistit dobu, jaká uplynula od úmrtí k podání zprávy o něm, nebo vzájemný časový vztah mezi inventářem a zprávou o úmrtí. Pokud byla zpráva datována, lze konstatovat, že vznikala nejčastěji v prvních čtrnácti dnech po smrti duchovního (92,3 % – 85,1 % – 88,1 % – 88,5 %), i když po roce 1714 mírně vzrostlo množství zpráv vyhotovených až po tomto termínu – což souviselo s tím, že zprávy byly důkladnější,

54 Tamtéž, s. 183: „Každé podání mělo býti opatřeno stručným označením, co obsahuje, a od koho bylo učiněno; nikoli však na obálce, jak od některých nevhodně se dalo.“

55 Např. u již zmíněného choceňského faráře V. A. Kubína († 8. 9. 1715), kde byla zpráva o úmrtí zmíněna při doručení inventáře, a navíc i v repertáři došlé korespondence: NA, APA I., sign. A 38/9, fol. 84r: „*P. Mathias Antonius Zdansky, Curatus Brundusiensis, informat de obitu P[at]rii V. A. Kubin, Curati Chocznensis et quond[am] vicarii foranei...*“.

56 Ryantová, M.: Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti; Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 183; NA, APA I., sign. B 20/6, Index Alphabeticus.

57 Např. zpráva o úmrtí faráře J. J. Lempharta, který zemřel 29. ledna 1714, ale již 2. února 1714 následovalo úmrtí faráře J. A. Teschnera, a tak kladský vikář obě informace spojil a odeslal v jednom dokumentu (NA, APA I., kart. č. 2936); podobný případ je doložen i z dřívějšího období – Končelová, Z.: Aktivový materiál a jeho využití, s. 49.

a zejména s tím, že byl (na základě různých nových nařízení) pečlivěji vyhotovován inventář, který byl nezřídka ke zprávě přikládán (a zpráva sepsována až poté), a bylo mu potřeba věnovat nejen více pozornosti, ale i času; zatímco v letech 1694 až 1709 vzniklo do týdne po úmrtí kněze 77,7 % a poté 74,3 % zpráv, v dalších obdobích to bylo jen něco přes polovinu těchto písemností (53,8 % – 54,2 %); mezi léty 1714 a 1730 byla ale zpráva nejčastěji sepsána čtyři dny po smrti duchovního a deset vikářů (4,2 %) dokonce stihlo zprávu vyhotovit a poslat ještě v den, kdy příslušný duchovní zemřel.⁵⁸

Další součást pozůstalostních spisů, za jejíž vyhotovení rovněž odpovídali vikáři, tvořil **inventář** majetku zemřelého duchovního. Tento dokument je v nařízeních konzistoře zmiňován velmi často: kromě toho, že bylo zdůrazňováno včasné vyhotovování inventáře a upravován postup inventarizace, se nově objevila nejprve v roce 1716 a poté opět v roce 1717 ustanovení, podle nichž měli vikáři uvádět v inventářích hodnotu celé pozůstalosti i jejích jednotlivých částí. V jarních patentech z roku 1720 pak byli vikáři ještě upozorňováni, aby nezapomínali v inventářích uvádět také množství obilí, zasetého ještě za života zemřelého duchovního, a rovněž množství vymláčeného zrna a jiných plodin, a to opět včetně ceny, a toto nařízení bylo opakováno v letech 1721, 1726 a 1729, kdy bylo navíc připomenuto, kdo se má zúčastnit inventarizace (zdůrazněna byla přítomnost patrona, resp. jeho zástupce) a co vše má být sepsáno.⁵⁹

Novým nařízením týkajícím se inventáře odpovídala i postupná proměna jejich formální podoby. Inventáře byly psány na papír běžné velikosti a měly různý rozsah – nejkratší bývaly obvykle dvoustránkové, nejčastější byly 4–8 stránkové, výjimkou ale nebyly ani delší soupisy; záleželo samozřejmě na velikosti inventarizované pozůstalosti, ale i na kvalitě vyhotovení písemnosti a její celkové úpravě. Většina inventářů byla psána velmi úhledně, čitelně a přehledně, zvláště pokud byly latinské. Užití jazyka však nebylo nijak normativně vymezeno, takže byla používána i čeština či němčina. Volba jazyka záležela pochopitelně na autorovi, resp. pisateli inventáře, ale ohled musel být brán i na další osoby, které byly při sepsování majetku přítomny.⁶⁰

Svojí strukturou je inventář vlastně úřední protokol, na jeho začátku je proto uveden krátký odstavec, z něhož je zřejmé jméno duchovního, jehož pozůstalost se inventarizovala, jeho působíště a funkce v církevní správě, případně i datum úmrtí,

58 Naopak zpráva o úmrtí faráře J. T. Keysera († 25. 12. 1726) byla sepsána až pět týdnů po jeho smrti.

59 Ryantová, M.: Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti; Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 146, 465–467; NA, APA I., sign. B 20/1c (Kniha patentů – „*Vernales ab Anno 1711 usque 1763*“).

60 Je to patrné např. u dvou inventářů, sepsaných v roce 1725 týměž vikářem, děkanem na Žebráku F. F. Fialou: zatímco inventář faráře v Jincích M. J. F. Schuistera († 9. 2. 1725) sepsal sám a obvykle používaným jazykem, tedy latinsky, inventář faráře v Bezdědicích P. I. F. Spausty († 1. 2. 1725) vznikl v přítomnosti místního hejtmana, a tedy zřejmě s ohledem na něj zvolil vikář češtinu.

spíše výjimečně zde bylo uvedeno i datum inventarizace, resp. vyhotovení dokumentu. Poté následuje vlastní soupis majetku zemřelého duchovního, rozdělený do několika tematických skupin; jen v některých inventářích, zpravidla evidujících malou pozůstalost, se příslušné oddíly nenalézají a text je psán souvisle, i tehdy však bývá (až na výjimky) zachováno obvyklé pořadí. Na prvním místě byla většinou uváděna „*pecunia lata et currens*“, tedy množství peněz v hotovosti, rozepsané přesně od jednotlivých kusů cizích (příp. zlatých) mincí až po souhrnně vyjádřenou běžnou minci. Dále následovala „*debita activa*“, tedy různé pohledávky, poté různé zlaté či (spíše) stříbrné předměty a další kovy, které byly někdy rozděleny samostatně podle jednotlivých druhů (cín, měď, mosaz, železo, příp. i bronz). Zvláštní pozornost byla věnována knihám, které byly podrobně vyjmenovány (i když obvykle byly uvedeny jen zkrácené názvy, autoři byli uvedeni výjimečně), přičemž byly rozděleny podle velikosti, jen výjimečně tematicky; někdy byla vyjmenována jen část a ostatní zmíněny souhrnně („*alii parvi*“). Jindy, zvláště pokud byla knihovna rozsáhlá, byl sestaven zvláštní katalog, a v inventáři pozůstalosti byl uveden jen celkový počet svazků. Další, zpravidla velice rozsáhlou skupinu (či dokonce, a to nikoli ojediněle, skupin několik) tvořilo šatstvo, různé stolní a ložní prádlo, někde i plátno, příp. surový len či vlna. Podobně mohly být sepsány souhrnně nebo rozepsány do různých samostatných oddílů další části pozůstalosti jako nábytek, různé nádoby, kuchyňské a jiné nádoby, někdy i sklo a porcelán. Mnohdy se mezi těmito předměty nacházejí i obrazy a jiné umělecké předměty (převážně sošky, kříže, případně domácí oltáře, zbraně, hodiny či hudební nástroje), jindy tvoří (zvláště obrazy, ale i hodiny) samostatné skupiny. Poslední rozsáhlý soubor pozůstalosti, který se nacházel v inventáři a zpravidla se ještě dále členil, tvořily hospodářské náležitosti – především zvířata (i ta mohla být dále rozdělena do zvláštních oddílů podle druhů, resp. podle stáří), dále „*oeconomica instrumenta*“, tedy různé hospodářské nářadí, pluhy, vozy apod., a konečně zemědělské plodiny. U těch se rozlišovalo obilí, které se nacházelo na sýpce, a obilí zaseté na farních polích, přičemž k zasetému obilí byl připojován odhad předpokládaného výnosu a z něho byl vypočítán dvoutřetinový podíl, který měl připadnout dědicům (zatímco zbývající třetinu měl získat nástupce zemřelého duchovního); v době sklizně bylo uváděno i množství sklizeného, ale dosud nevymláceného obilí, opět s podobnými výpočty. Někdy byly mezi obilí zahrnuty i obilní desátky. Nechybělo ani uvádění sklizeného sena a otavy.

Ojediněle byl soupis pozůstalosti proveden jiným, dřívějším způsobem, a to podle jednotlivých místností na faře (resp. v kaplanství), podobně se postupovalo ve stáji a na sýpce. Vyhotovení takového inventáře bylo jednodušší a rychlejší, protože komise pouze procházela příslušné prostory a sepisovala to, co našla, výsledný dokument tak podává i přesný obraz o tehdejšího zařízení farních interiérů. Zejména po roce 1714 byl ale tento postup nahrazován právě progresivnějším tematickým způsobem inventarizace.

Na základě nově vydaných nařízení se navíc postupně proměňoval i obsah tematicky sestavovaných inventářů, takže se nejednalo o pouhý soupis, ale u každé položky byl poznamenán i odhad její kupní ceny – a tyto údaje byly průběžně sčítány buď na jednotlivých stránkách inventáře, nebo v rámci vyjmenovaných tematických skupin. Na závěr dokumentu pak byla na základě konečného součtu uvedena „*summa totius massae haereditatis*“, tedy celková hodnota pozůstalosti. Následně však ještě byly sepsány tzv. pasivní dluhy („*debita passiva*“), tedy částky, které dlužil příslušný duchovní. Mezi ně bývaly zahrnuty také pohřební výdaje („*expensae funerales*“), často jim ale byl věnován samostatný oddíl nebo dokonce byly zařazeny na samostatnou písemnost. Součet pasiv a funerálií byl nakonec odečten od již zmíněné celkové ceny pozůstalosti.

Na konec vyhotoveného inventáře bylo po roce 1714 oproti dřívějšímu období obvykle připojeno datum a podpisy, resp. i pečeti všech osob, které se inventarizace zúčastnily. Datace (uvedená slovem „*Datum*“ či „*Actum*“ a doplněná údajem o místě vzniku) sice nebyla pravidlem, pokud ale byla připojena, měla většinou moderní podobu. Někdy se datum uvedené v závěru inventáře mohlo lišit od data uvedeného na začátku a prozrazuje tak, že inventarizace trvala několik dní, což bylo vzhledem k zmíněnému tematickému způsobu a doplňování odhadu kupní ceny pochopitelné. Počet podpisů či pečeti, tj. osob účastnících se inventarizace, byl různý, nejčastěji se jednalo o dvě či tři osoby. Vedle příslušného vikáře či jeho zástupce jimi byli většinou okolní faráři, z nichž některý byl současně svědkem testamentu. Ve vydávaných nařízeních se postupně objevoval požadavek, aby se inventarizace zúčastnil také zástupce patrona (či případně patron sám), ale nebylo to pravidlem.

Výjimečně mohly nastat případy, kdy byl soupis majetku připojen přímo k testamentu (a tedy sepsán nejspíše současně s ním již před smrtí), nebo (pokud nebyla pozůstalost příliš rozsáhlá) byl spojen v jednu písemnost se zprávou o úmrtí. Jindy naopak mohlo dojít k reinventarizaci pozůstalosti a vzniku druhého či případně ještě několika dalších inventářů.

Také na zadní stranu inventáře byly doplňovány různé poznámky, nebyly však tak početné jako na testamentu. Zpravidla se jednalo pouze o „*praesentatum*“, ale vzhledem k tomu, že byl inventář většinou vyhotoven před sepsáním zprávy o úmrtí a zaslán na konzistoř spolu s ní, nacházelo se datum doručení spíše na ní. Kromě toho byl na zadní stranu často poznamenán, obvykle autorem, název písemnosti či regist, případně různé číslice či geometrické a jiné značky, které usnadňovaly orientaci ve spise.

Inventáře chyběly v pozůstalostních spisech málokdy (někdy jich dokonce vzniklo, jak bylo zmíněno, hned několik) a postupně je patrný nárůst jejich výskytu (zatímco v letech 1694–1709 se objevily u 85,2 % duchovních, poté u 72,5 %, v letech 1714 až 1730 u 87 % a za arcibiskupa Mayera v 93,2 % pozůstalostních spisech). Stále častěji byly inventáře také datovány (63,9 % – 34,7 % – 65,3 % – 78,7 %) a k jejich vyhotovování bylo přistupováno dosti pečlivě, takže přísluš-

ná nařízení byla většinou respektována a dodržována. Většina z inventářů byla vyhotovována do 14 dní po úmrtí duchovního (vznikly tak více než 4/5 těchto dokumentů, tj. 83,3 % – 84,8 % – 87,1 % – 84,1 %), respektive již v prvním týdnu po smrti (72,3 % – ? – 63,7 % – 73,8 %), v letech 1714 až 1730 to bylo nejčastěji třetí den po úmrtí.⁶¹ Inventář byl většinou poslán na konzistoř spolu se zprávou o úmrtí a testamentem, jak je zmiňováno ve zprávě, ale – jak již bylo uvedeno v souvislosti s ní – nejspíše v důsledku instrukcí, nařizujících pečlivější provádění inventarizace a podrobnější sepisování inventáře, vyžadovalo si jeho vyhotovení postupně více času, a tak po roce 1714 stoupal počet případů, kdy k inventarizaci docházelo až po sepsání zprávy o úmrtí, příp. byl inventář odeslán na konzistoř dodatečně.⁶² Zatímco na konci 17. století to bylo jen u desetiny duchovních (11,6 %), postupně tento podíl vzrostl až na čtvrtinu (15,15 % – 19,1 % – 24,1 %). Přesto ale většina inventářů vznikala nadále v době do 14 dní před sepsáním zprávy o úmrtí (76,8 % – 84,8 % – 75,6 % – 70,3 %), resp. nejčastěji v týdnu před sepsáním zprávy nebo současně s ní (v období let 1710–1713 vzniklo ve stejný den 33,3 % těchto dokumentů, v letech 1714–1730 27,9 %). Některé inventáře byly dokonce sepsány ještě za života duchovního, nejspíše jako pomůcka pro rozdělení majetku.⁶³ Proměny jsou patrné v používání jazyků – zatímco před rokem 1710 jednoznačně převažovala latina (60,8 % inventářů), do roku 1733 tento podíl postupně klesl na třetinu (66,3 % – 52,6 % – 37,1 %), a to zejména ve prospěch německy psaných inventářů, jichž byla nakonec až polovina (28,9 % – 23,1 % – 40,4 % – 50,4 %), zatímco počet česky psaných soupisů se výrazně neměnil (10,3 % – 9,4 % – 6,9 % – 12,3 %).

Díky tomu, že byly písemnosti na konzistoři stále důsledněji opatřovány datem doručení („*praesentatem*“), lze postupně lépe zjistit, za jak dlouho od úmrtí duchovního se o něm dozvěděla konzistoř (u 77,5 % – 53,4 % – 80 % – 90 % duchovních); roli přitom hrála i píle příslušného vikáře a vzdálenost od konzistoře, ale nikoli absolutní – i ze vzdálenějších míst mohla být zpráva doručena relativně brzy (nejčastěji za tři až čtyři dny) a naopak i z blízkého místa trvalo dodání až týden, zprávy z Prahy a nejbližšího okolí mohly být doručeny ještě v den vyhotovení a z nejvzdálenějších oblastí v rozmezí jednoho týdne až deseti dnů. O úmrtí většiny duchovních se tak konzistoř dozvíдалa nejpozději do 14 dní, příp. do týdne, i když počet těchto zpráv se z výše uvedených důvodů postupně snižoval – zatímco původně byla do týdne dodána více než třetina zpráv, později pouze čtvrtina (36 % – 38,5 % – 25,5 % – 24,7 %). Na konzistoři byl testament zveřejněn,

61 V tento den vzniklo 11,6 % inventářů dochovaných ve spisech z let 1714–1730.

62 Např. u zátoňského faráře J. P. Berringera († 28. 4. 1730). Inventář pozůstalosti I. Hrona († 4. 1. 1728) byl dokonce sepsán až 171 dní po smrti, tj. takřka po půl roce.

63 V období mezi lety 1714 a 1730 to byly 4,6 % všech inventářů (11 kusů), nestarší z nich (faráře G. F. Walda, † 24. 9. 1719) vznikl bezmála dva roky (725 dní) před smrtí. Podobně i M. Svobodová, Sociální, národnostní a majetková struktura, s. 49.

k publikování testamentu docházelo obvykle již v den doručení (v letech 1714 až 1730 to bylo u 43 % testamentů, u nichž bylo možné tyto skutečnosti zjistit), nebo několik dní poté: v době episkopátu Ferdinanda z Khünburgu byla většina testamentů (73 %) zveřejněna do pěti dní od doručení na konzistoř, případně od šesti do čtrnácti dní (16,9 %), nicméně publikace desetiny testamentů nastala později, zpravidla do měsíce.⁶⁴

Dalším krokem bylo **potvrzení (konfirmace) testamentu**, které mělo následovat po uplynutí předepsané lhůty šesti týdnů od doručení testamentu na konzistoř: v případě, že ustanovení testamentu nikdo nenapadl, měla být spolu s kopií závěti odeslána na konzistoř žádost o konfirmaci tohoto dokumentu, testament byl poté potvrzen a přepsán do příslušné knihy („*Liber testamentorum*“). Tuto lhůtu lze ověřit od roku 1714 (díky připojování *praesentata* a informaci o konfirmaci testamentu), kdy konfirmace začaly probíhat skutečně hned po uplynutí šesti týdnů a pokračovaly v dalších týdnech: zatímco v letech 1714–1730 bylo do čtvrt roku poté, co konzistoř obdržela testament (a často jej současně i publikovala), potvrzeno 61,7 % těchto písemností, v letech 1731–1734 dokonce 75 %, jen malá část testamentů byla konfirmována déle než po uplynutí jednoho roku.⁶⁵ Po roce 1714 se rovněž častěji (i když nikoli v příliš velkém počtu) dochovaly **žádosti o konfirmaci**, které se dříve vyskytovaly jen výjimečně: plná třetina těchto žádostí vznikla v době Khünburgova episkopátu právě ve lhůtě šesti týdnů po publikaci testamentu, další třetina pak od šesti do deseti týdnů, nicméně nemalá část žádostí byla dodána později, i více než rok poté, co byl testament zveřejněn. V jednom případě naopak vikář požádal o konfirmaci testamentu dokonce již ve zprávě o úmrtí.⁶⁶ Vyhotovování žádosti o konfirmaci testamentu ale zřejmě nebylo pravidlem a záleželo na pili vikáře, resp. exekutora pozůstalosti, zda tuto žádost napsal, jejich autorem však mohl být i dědic, případně mohlo být vyhotoveno žádostí i několik. Na autorovi pak závisel jazyk tohoto

64 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 127. V letech 1714 až 1730 bylo možné zjistit lhůtu, která uplynula od doručení testamentu na konzistoř (a doplnění *praesentata*) do jeho publikování, u 378 duchovních.

65 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 128–129. Lhůtu mezi prezentací a konfirmací testamentu bylo možné v letech 1714 až 1730 zjistit u 243 dokumentů. Po uplynutí jednoho roku došlo k potvrzení pouhých 6,2 % testamentů. Nejdéle trvalo potvrzení testamentu J. B. P. Schwehnarze († leden 1720), a to (z nejasných důvodů) 8 let a 242 dní po jeho publikování. Naopak některé testamenty byly dokonce konfirmovány ještě před uplynutím lhůty šesti týdnů, jednalo se však o jednotliviny (testament J. G. J. Philippiho († 14. 12. 1722) – za 33 dní od prezentace a 26 dní od publikace testamentu, a L. F. Wyskoczila († 4. 11. 1716) – za pouhých 15 dní od prezentace, resp. 10 dní od publikace; dva další testamenty byly potvrzeny 41 dní po prezentaci, tj. pouze s jednodenním předstihem oproti šestitýdenní lhůtě).

66 Jednalo se o testament, resp. dosvědčení poslední vůle V. Schellingera, který zemřel 11. září 1729, zpráva a současně žádost (označená tak i na zadní straně) byla sepsána 17. září a testament byl zveřejněn 6. října; datum konfirmace není v tomto případě známo, ale testament byl přepsán do „*liber testamentorum*“ a tedy potvrzen.

dokumentu – duchovní volili latinu, pro žádosti dědiců z řad světských osob bylo obvyklé užití národního jazyka. Obsah žádosti o konfirmaci byl velmi stručný: autor obvykle připomněl, že uplynulo předepsaných šest týdnů od publikace testamentu, a pokud ho nikdo nenapadl („*nullus illud impugnaverit nec impugnet*“), následovala žádost o jeho potvrzení, aby mohlo být zahájeno dělení pozůstalosti; kromě pečeti nezřídka chyběla i datace. (Někdy zato autor připojil ještě kopii testamentu a zmínil taxy kanceláři a konzistoři.) Sama konfirmace testamentu obvykle probíhala bez prodlení – většinou ještě v den doručení žádosti, případně do pěti dní (v letech 1714 až 1730 bylo v této lhůtě potvrzeno 43,7 % testamentů, u nichž to lze zjistit) či do dvou týdnů, ostatní obvykle v průběhu následujících dvou měsíců.⁶⁷ I vzhledem k pořízení opisů většiny testamentů do příslušné knihy lze ovšem předpokládat, že testament byl nepochybně potvrzován, aniž by o to muselo být speciálně požádáno – jak je ostatně zřejmé nejen z let 1714 až 1730, ale i z období episkopátu J. J. Breunera, kdy byly konfirmace testamentu běžně prováděny, aniž by bylo zaznamenáno vyhotovování žádosti o ni.⁶⁸

Za publikování a potvrzování závětí se platily konzistoři a arcibiskupské kanceláři **poplatky**, úměrné výši pozůstalosti; v případech, že byla pozůstalost malá, mohly být prominuty, i tehdy se však ponechávalo vikáři na uvážení, zda má nějakou částku poslat. Již v podzimních patentech z roku 1699 vytýkala konzistoř liknavost a vlažnost některých vikářů a vykonavatelů testamentu, kteří nezasílali náležitou taxu, nebo odkládali zaplacení tak dlouho, až z pozůstalosti téměř nic nezbyvalo, a proto nařídila, aby byla příslušná částka vyňata z pozůstalosti hned po zaplacení pohřebních výdajů a co nejdříve (a navíc v nejlepší nalezené minci) zaslána konzistoři.⁶⁹ Poplatky bylo možno zjistit u části duchovních, zemřelých v letech 1714–1722.⁷⁰ Vyšší byly poplatky určené konzistoři, které nicméně jen výjimečně přesahovaly výši 100 zl. (v 19 % zjištěných případů, 62 % poplatků nepřesahovalo 50 zl.), našly se ovšem i případy, kdy poplatky činily několik sto-

67 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 130, 271 (pozn. 158). Testament V. F. Zádolského († 10. 4. 1727) byl potvrzen až 1033 dní po přijetí žádosti o konfirmaci, tedy téměř po třech letech.

68 Končelová, Z.: Aktový materiál a jeho využití. Podobně i Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 131, 271–272 (pozn. 159): v případě P. V. Reinwettera, který zemřel v prosinci 1715 a jeho testament byl konfirmován již 8. února 1716, přišla nedatovaná žádost o konfirmaci na konzistoř až téměř o dva a půl roku později (26. července 1718), jak se však ukázalo, byla současně zprávou o exekuci.

69 Podlaha, A.: Dějiny arcidiecése, s. 468–469; též NA, APA I., sign. B 20/6, Index Alphabeticus.

70 Tyto informace bylo možno získat z protokolu o vyplacených hotovostech z pozůstalostí farářů (tzv. kniha sportulí) – NA, APA I., sign. B 66/7; rukopis je však doveden pouze do roku 1722 (a neobsahuje jména všech zemřelých duchovních). U příslušných částek je vždy uvedeno i datum, které nejspíše představuje datum vyměření poplatků, nikoli zaplacení (to je pak uváděno v žádosti o konfirmaci testamentu – např. u T. Grünera (viz pozn. 33), kde kniha obsahuje datum 15. 9. 1715, ale o zaslání poplatku se zmiňuje vikář v žádosti o konfirmaci ze 14. 12. 1715).

vek zlatých;⁷¹ příslušné částky představovaly zpravidla přibližně 5–10 % celkové hodnoty pozůstalosti. Množství peněz, které získávala arcibiskupská kancelář, bylo oproti tomu značně menší – nejčastěji (u 40,5 % duchovních) nepřesahoval daný poplatek 5 zl., u obdobného počtu spisů (39,2 %) činil od pěti do dvaceti zlatých, mohlo se ale jednat i o vyšší částky.⁷² Takřka u čtvrtiny pozůstalostních spisů (23,5 %) tvořil poplatek arcibiskupské kanceláři přibližně jednu pětinu taxy určené konzistoři, většinou se však jeho výše pohybovala od jedné osminy do jedné čtvrtiny této hodnoty. Ve třech výjimečných případech byl poplatek určený konzistoři jednou tak velký než částka příslušející arcibiskupské kanceláři.⁷³

Testamenty (včetně dosvědčení poslední vůle a kodificilů), které byly konzistori schváleny a potvrzeny, byly přepisovány do knih testamentů („*Liber testamentorum*“), a to pro zajištění jejich další nenapadnutelnosti. Důležité přitom bylo právě i náležité odvedení poplatků konzistoři a kanceláři, tedy splnění jedné z podmínek konfirmace testamentu (prvořadou podmínkou bylo samozřejmě nenapadení příslušné závěti) – naopak v případech, že sice poplatky zaplacený byly, ale poslední vůle nebyla potvrzena, se opis testamentu v knize neobjevil.⁷⁴

Zajímavé je, že se postupně prodlužovala doba, která uplynula od úmrtí duchovního do vyřízení jeho pozůstalosti (resp. sepsání zprávy o něm, tj. o exekuci). Zatímco v letech 1694 až 1709 byla většina pozůstalostí vyřízena v průběhu prvního roku od úmrtí kněze (85,8 %), v letech 1714 až 1730 to bylo jen něco přes polovinu případů (56,8 %).⁷⁵ V pozdější době byly ovšem tyto zprávy méně časté (po roce 1710 se dochovaly pouze v 16,8 % spisů a po roce 1714 u 15,9 % duchovních, zatímco do roku 1709 v 38,7 % spisů). I tak je patrný časový posun – v dřívějším období vzniklo největší množství zpráv o exekuci již v prvním čtvrt-

71 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 133, 274. U F. I. Bumbela († 5. 12. 1714) se jednalo o 800 zlatých, u J. I. Peczeného († 7. 8. 1715) o 900 zlatých, z pozůstalosti J. V. Pezolda († 26. 7. 1716), která byla oceněna na 12 520 zlatých, činil poplatek konzistoři 1 350 zlatých.

72 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 134, 274; nejvyšší zjištěný poplatek činil 300 zl.

73 Tamtéž, s. 134.

74 Např. u faráře M. J. A. Zdanského († 1. 3. 2020), který nezanechal vlastní testament, byla po jeho smrti vyhotovena hned čtyři dosvědčení poslední vůle a také byly zaplacený dosti vysoké poplatky (180 zl. konzistoři a 20 zl. kanceláři), ale nakonec nebyl potvrzen ani jeden z těchto dokumentů a do knihy testamentů byla zapsána pouze poznámka o úmrtí.

75 Více než třetina (37,8 %) dochovaných zpráv o exekuci v období 1714–1730 vznikla do čtvrt roku po potvrzení testamentu (a 18,9 % do jednoho měsíce), další třetina (32,4 %) od čtyř měsíců do jednoho roku. Zajímavé je, že u dvou duchovních došlo k sepsání zprávy o vyřízení pozůstalosti ještě před potvrzením testamentu: u českobudějovického kaplana T. Grünera, který zemřel 29. července 1715 (viz pozn. 33), byla žádost o konfirmaci testamentu sepsána 14. prosince 1715 a testament byl potvrzen 8. května 1716, již v lednu předtím přitom bylo ukončeno rozdělení pozůstalosti a byla sepsána zpráva o exekuci, na konzistoř však byla doručena až 20. června 1716. Ještě před konfirmací testamentu byla doručena na konzistoř také zpráva o exekuci pozůstalosti C. I. Heyslera, který zemřel v říjnu 1722, jeho testament byl potvrzen 5. dubna 1723, ale již 2. března 1723 byla vyhotovena zpráva o exekuci, která dorazila na konzistoř 11. března. Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 131–132, 272 (pozn. 162).

letí od úmrtí kněze, později se zprávy sepsané v této době (zejména v prvním či druhém měsíci) vůbec nevyskytují.

Pokud se dochovala (resp. byla vyhotovena), objevovala se **zpráva o exekuci** ve dvou formách: první typ obsahoval více či méně podrobný popis průběhu vyřízení pozůstalosti (s upozorněním na zaslání kvitancí), druhý typ představoval jakýsi nový, specifický druh inventáře, v němž byly původní předpokládané ceny jednotlivých částí pozůstalosti upřesněny a celková zjištěná hodnota pozůstalosti byla rozepsána na zaplacené pohřební výdaje, pasivní dluhy a konečně jednotlivé odkazy a dědické podíly, někdy byly připojeny i odkazy na příslušné kvitance. Rovněž na zadní stranu zprávy o exekuci byla napsána autorem adresa a stručný regist (obsahující název dokumentu a jméno a funkci zemřelého duchovního), po doručení na konzistoř přibýlo „*praesentatum*“ a regist úřední, dosti často byla připojena ještě poznámka upozorňující o uložení k příslušnému testamentu („*Reponatur ad testamentum...*“ – s uvedením roku), resp. pozůstalostnímu spisu, což bylo důležité vzhledem k tomu, že doba jeho vyřizování nebyla vždy krátká.

Samotné **kvitance** pocházely jak od věřitelů, dosvědčujících vyrovnání dluhů, tak od dědiců, potvrzujících předání odkazu, další pak dokládaly zaplacení výdajů na pohřeb („*funeralia*“) či za léky a lékařské ošetřování („*medicamenta*“). Jednalo se o lístky či útržky papíru různého formátu (některé byly i tištěné), průběžně očíslované či seřazené abecedně (aby bylo možné se v nich snáze orientovat), někdy průběžně vcelku, jindy podle zmíněných skupin. Jazyk kvitancí závisel na autorech, mohly tedy být psány i národními jazyky (případně i hebrejsky), mohly být opatřeny různými pečeti a poměrně často jsou datovány, což rovněž umožňuje sledovat dobu vyřizování pozůstalosti.

Celý proces vyřizování pozůstalosti se tak mohl protáhnout i na několik let.⁷⁶ Obdobný výsledek nabízí sledování doby, po kterou se konzistoř zabývala záležitostmi jednoho zemřelého duchovního, tedy období, které uplynulo ode dne, kdy obdržela zprávu o úmrtí (jež byla opatřena *praesentatem*), do dne doručení písemnosti uzavírající celý spis, tedy zprávy o vyřízení pozůstalosti (což umožňuje zkoumat i dokumenty, které nebyly datovány). V letech 1714 až 1730 nebyla tato lhůta nikdy kratší než dva měsíce, do půl roku po doručení první písemnosti měla konzistoř u třetiny duchovních (35 %) i písemnost poslední, do konce prvního roku pak u další pětiny, tedy celkem v polovině případů (55 %), a téměř čtvrtina spisů (23,3 %) byla uzavřena od roka do dvou let po doručení první písemnosti.⁷⁷

76 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 126, 131, 270–271 (pozn. 149, 155) – zatímco zpráva o exekuci faráře F. Strockera († 13. 2. 1730) vznikla dokonce již 65 dní po jeho smrti, u J. B. P. Schwehnarze († leden 1720 viz pozn. 65) k jejímu sepsání došlo až s odstupem devíti let (25. 4. 1729 – na konzistoř došla tato zpráva o pět dní později).

77 Ryantová, M.: Pozůstalostní spisy duchovních, s. 132–133. Nejmenší počet dní (69) trvalo vyřizování pozůstalosti faráře F. Strockera (viz pozn. 76), nejdéle (11 let a 162 dní) byla naopak vyřizována pozůstalost Ch. H. Haverleho († 26. 10. 1718), jehož zpráva o exekuci nebyla datována, nicméně nese „*praesentatum*“, proto bylo možné danou lhůtu vypočítat v pozn. 76.

Zajímavé změny nastaly i v používání jazyků – zprávy o úmrtí byly sice psány vždy úředním jazykem konzistoře, tj. latinsky, zatímco při psaní testamentů a inventářů mohla být použita vedle latiny i čeština a němčina, ale latina a čeština v tomto případě ustupovaly němčině, a to jak v případě testamentů (16,8 % – 12,7 % – 26,5 % – 21,9 %), tak především inventářů, jichž byla v době Breunero-va episkopátu psána německy necelá třetina (28,9 %), ale jejich podíl postupně dosáhl na polovinu (23,1 – 40,4 – 50,4 %).

Kromě procesu vyřizování pozůstalosti poskytují pozůstalostní spisy samozřejmě i řadu informací týkajících se sociální a majetkové a potažmo kulturní situace duchovních (zejména co se týče vlastnictví knih a případně uměleckých předmětů), které však v tomto případě musí zůstat stranou.⁷⁸ Lze snad dodat alespoň to, že na základě studia pozůstalostních inventářů můžeme zjistit být nijak překvapivé, přesto však dosti výrazné rozdíly mezi správci městských a venkovských beneficí, a současně lze vysledovat dva typy duchovních správců: vedle těch, kteří rozvíjeli především „duchovní a kulturní zájmy“ – a také si je mohli dovolit, ať už díky tomu, že pocházeli z majetnějšího prostředí, nebo že spravovali výnosnější benefícia, byla nemalá skupina kněží, kteří byli zaměřeni spíše „hospodářsky“ – jak proto, že to odpovídalo jejich zájmům, případně i zkušenostem, tak proto, že to pro ně bylo nezbytné. I když nedisponujeme srovnatelnými prameny a údaji pro poddané, lze odhadovat, že řada duchovních správců měla blízko ke svým farníkům a mnozí se svou životní úrovní (velikost hospodářství, vybavení fary apod.) příliš nelišili od poddanského obyvatelstva či ani nedosahovali úrovně těch bohatších.

78 Metodickým východiskem byly zahraniční práce: Woude, Ad van der – Schuurman, Anton J.: *Probate inventories. A new source for the historical study of wealth, material cultur and agricultural development*. Papers presented at the Leeuwenborch conference (Wageningen, 5-7 May 1980). Wageningen – Utrecht 1980; Meiners, Uwe – Mohrmann, Ruth-Elisabeth – Roth, Klaus: *Inventare als Quellen im Projekt „Diffusion städtisch-bürgerlicher Kultur vom 17. bis zum 20. Jahrhundert.“* Tamtéž, s. 97–114; Mohrmann, Ruth-Elisabeth: *Die Eingliederung städtischen Mobiliars in braunschweigischen Dörfern, nach Inventaren des 18. und 19. Jahrhunderts*. In: Wiegmann, Günter (ed.): *Kulturelle Stadt-Land-Beziehungen in der Neuzeit (Beiträge zur Volkskultur in Nordwest-deutschland 9)*. Münster 1978, s. 297–337; Rietbergen, P. J. A. N.: *Materiële en geestelijke cultuur in Noord-Nederlandse pastorieën. Een proeve op basis van 17e en 19e-eeuws materiaal*. In: Rietbergen, P. J. A. N. (ed.): *De periferie in het centrum. Opstellen door collegae aangeboden aan M. G. Spiertz bij gelegenheid van zijn 25-jarig ambtsjubileum*. (Nijmeegse publikaties over de nieuwe geschiedenis I) Nijmegen 1986, s. 77–94; Kracik, Jan: *Z dziejów społecznych niszeu kleru parafialnego w Archidiecezji Krakowskiej w XVII – XVIII wieku*. Kraków 1982. Na něho navázal později Główska, Dariusz: *Gospodarka w dobrach plebańskich na Mazowszu w XVI-XVIII wieku*. Warszawa 1991; Týž: *Księgozbiory duchowieństwa mazowieckiego w XVIII w. Kwartalnik Historyczny CII*, 1995, nr 2, s. 15–26; Týž: *Majątek osobisty duchowieństwa katolickiego w Koronie w XVII i XVIII wieku*. Warszawa 2004.

ZÁVĚR

Jedním z dokladů rozšiřování písemné praxe v novověku se stalo také vyřizování pozůstalostí a odkazů zemřelých duchovních, které se týkalo jejich soukromého majetku. Arcibiskupská konzistoř, ve snaze zamezit možnosti vzniku četných sporů a zajistit si příslušné prostředky, se poměrně brzy začala snažit tyto záležitosti ovlivnit, a proto postupně vydávala různá nařízení, s jejichž pomocí chtěla podpořit iniciativu duchovních v této záležitosti a proces vyřizování pozůstalosti nějakým způsobem usměrnit. Tato nařízení byla vydávána zejména od druhé poloviny 17. století v rámci tzv. jarních či podzimních patentů, jejichž množství postupně narůstalo a týkaly se nejrůznějších záležitostí. Pokud jde o pozůstalostní agendu, zaměřovala se příslušná nařízení nejen na vlastní projednávání dědictví, ale mnohá z nich věnovala pozornost přímo jednotlivým dokumentům, spojeným s úmrtím duchovního a potřebným pro zdárný průběh exekuce pozůstalosti, a upřesňovala způsob i postup jejich vyhotovování. Respektování těchto nařízení přitom souviselo s upevněním a rozvojem církevní správy na nejnižším stupni. Dochované písemnosti dokládají, že příslušným nařízením a jejich dodržování byla postupně věnována důkladnější pozornost, takže se průběh pozůstalostního řízení v průběhu doby zdokonaloval. Projevilo se to i v nárůstu počtu sepsaných testamentů, třebaže jejich včasné vyhotovování nadále zůstávalo problémem, což však souviselo nejen s odkládáním „posledních věcí člověka“ až na dobu bezprostředně předcházející smrti, ale i s obavami, aby výsledný dokument neztratil platnost. Vyšší nároky byly postupně vznášeny zejména na podobu inventáře pozůstalosti, který přinášel přehled o zanechaném majetku, ale současně sloužil jako pomůcka pro jeho rozdělení, a úkolem jeho autorů bylo zpracovat soupis podle jednotlivých tematických skupin a navíc doplnit i peněžní odhad všech položek. Důsledkem toho byl nejen vznik rozsáhlejších dokumentů, ale také delší doba jejich vytváření a v souvislosti s tím mnohdy i pozdější zaslání inventářů a případně i zpráv o úmrtí na konzistoř, někdy se prodlužovala i doba vyřizování celé pozůstalosti. Postupně přibývalo i dalších dokumentů v podobě žádosti o confirmaci testamentu, zatímco naopak zprávy o vyřízení pozůstalosti jsou zachovány ve snižujícím se množství. Dochované písemnosti představují cenné soubory, které podávají cenné informace jak o procesu a průběhu vyřizování pozůstalostí, tak o samotných duchovních, zvláště pokud je možné provést jejich detailní studium.